

ГОЛОДОМОР 1932-1933 РОКІВ У МІСТЕЧКУ ЧЕЧЕЛЬНИК НА ПОДІЛЛІ: СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

На основі зібраних автором свідчень очевидців подана картина повсякденного життя подільського містечка Чечельник в роки голодомору 1932-1933 рр. Особливості протікання голодомору пов'язані з соціально-економічними та етнічними умовами містечкового життя. Воно було обумовлене наявністю різних суспільних класів (селяни, робітники, ремісники, службовці, інтелігенція), сільськогосподарських (колгоспи), промислових (спиртовий і цукровий заводи) та напівкустарних (ремісничих) підприємств, а також культурно-освітніх і медичних закладів. Це значно відрізняло подільське містечко від сільського поселення.

Ключові слова: Чечельник, Липецьке, Тартак, містечко, село, колективізація, голодомор, спиртзавод, селяни, робітники, українці, євреї.

Вже більше 82 років відділяє нас від голодомору 1932-1933 рр. в Україні. Не дивлячись на таку велику часову відстань ті події і сьогодні є надзвичайно важливими для нашої історії та хвилюють сучасників.

За роки незалежності це питання спеціально піднімалася, як серед широкої громадськості, так і серед науковців. Тому історіографія голодомору сьогодні налічує величезну кількість наукової літератури, яка охоплює як всю Україну так і її регіони та окремі населені пункти. Не виключенням є і подільська земля.

Так у книзі «33-й голод. Народна Книга-Меморіал» (К., 1991) вміщено свідчення очевидців трагедії з різних областей України, в тому числі і з Вінницької, зокрема, Чечельницького району [16, с. 140, 153-157]. Український історик І. Г. Шульга у праці «Голод на Поділлі» (Вінниця, 1993), написаній до 60-річчя голодомору 1933 р., на численному архівному матеріалі розкрив трагедію подільського селянства [18]. На основі нових архівних докумен-

тів та матеріалів поданих у книзі «Голод та голодомор на Поділлі 1920-1940 рр.» (Вінниця, 2007) розкрито трагічні сторінки того часу. Більшість документів опублікованих у цій праці вперше уведено до наукового обігу [2].

Про голодомор у містечку Чечельник частково можемо довідатись з монографії С. Т. Вовка, В. А. Косаківського, С. В. Таранця «Нариси з історії Чечельника. З найдавніших часів до наших днів» (Вінниця, 2000) [1, с. 82]. У багатотомному виданні «Національна книга пам'яті жертв голодомору 1932-1933 років в Україні» (Вінниця, 2008), у томі присвяченому Вінницькій області, поміщено матеріали про голодомор у Чечельницькому районі. Тут, за даними різних джерел від голоду померло понад одна тисяча людей. Було встановлено прізвища 1190 осіб померлих, в тому числі шість – у Чечельнику [14, с. 950-970]. Матеріали по голодомору зібрані Чечельницькою районною пошуковою групою вміщено на сторінках книги «Чечельниччина пам'ятає. Книга пам'яті жертв голодомору 1932-1933 рр.» (Вінниця, 2008). Тут подано спогади та списки загиблих від голоду по кожному населеному пункті району, в тому числі і смт Чечельник [17, с. 182-192].

Свідчення про голодомор записані автором у різних населених пунктах Поділля, в тому числі і в містечку Чечельник, вміщено у збірнику «Наукові записки Міжнародної асоціації українців».

Записи проводились впродовж 2000-2010 рр., як від безпосередніх очевидців подій так і людей, які добре пам'ятають розповіді батьків про той час. Серед них жителі смт Чечельник: Ободяньська Оляна Афанасіївна, 1912 р.н., Ящишин Олексій Федорович, 1915 р.н., Колісник Василь Йосипович, 1915 р.н., Косаківський Іван Афанасійович, 1925 р.н., Атаманенко (д. Жмурко) Ганни Арефівни, 1930 р.н. та жителі с. Тартак: Ободяньський Іван Макарович, 1919 р.н., Чернієвський Афанасій Петрович, 1906 р.н., його дружина Чернієвська (д. Кучеришина) Катерина Олексіївна, 1914 р.н. та їх син Чернієвський Павло Афанасійович, 1943 р.н.

Щоб зрозуміти, як і чому саме так протікали події 1932-1933 рр. в містечку Чечельник, потрібно подати загальну картину тогочасного розвитку населеного пункту. До 1923 р. Чечельник вважався містечком. З 1923 р. – село, районний центр Тульчинської округи.

У зв'язку з утворенням 27 лютого 1932 р., Вінницької області, Чечельник став райцентром однойменного району [15, с. 24].

З соціально-економічної і етнічної точок зору Чечельник 30-х років – типове подільське містечко, яке виділялося специфікою своєї культури, оскільки в таких містечках упродовж століть тісно переплітались історичні долі представників різних етносів: українців, євреїв, поляків, росіян, вірмен, циган та інших. Євреї проживали у центральній частині містечка (вона і носить назву «Чечельник» – В. К.), українці – у Липецькому, поляки в Тартаку [12, с. 1, 8]. За соціальним станом у містечку проживали селяни (колгоспники і одноосібники), робітники, ремісники, службовці та інтелігенція. Селяни і робітники жили, переважно, в с. Липецькому (у 30-х рр. с. Липецьке мало свою сільраду – В. К.) і с. Тартаку (сьогодні с. Тартак окрема сільрада – В. К.). На території с. Липецького працював Чечельницький цукровий завод, а на території с. Тартак – Чечельницький спиртовий завод. У містечку було кілька українських та єврейська школи, гуральничий технікум, дві лікарні, а також сільські ради, адміністрація району тощо.

Щоб навіть і сьогодні розібратись де в Чечельнику знаходяться – «Липецьке», «Тартак» та і, власне, сам «Чечельник» необхідно добре вивчити його мікротопоніміку [13, с.187-188].

Ми наводимо так детально опис містечкової строкатості Чечельника для того, щоб зрозуміти, перебіг голодомору в Чечельнику, та з'ясувати чому тут померло відносно не багато його мешканців.

Впродовж 1930-1932 рр. більшість селян Чечельника та навіть єврейське населення були об'єднані (добровільно або примусово) в колективні господарства, які і нині називають «сози». Саме примусова колективізація стала однією з основних причин, яка спричинила голодомор 1932-1933 рр. Про організацію «созів» респонденти згадують наступне.

Житель с. Липецького Ящишин О. Ф., 1915 р. н., розповів: «Організовувалися колгоспи, той. Тоді в 33 год голодовка була. (*Розкажіть про голодовку?*) Ну як? 32-33 год. Це був план загнати в колгосп. Притиснули. Тай хто «розумний» пішов у колгосп, тай ни пострадав. У нього нічого ни повалили, ни забрали хліба, ни той. А в цих позабирали все, і з горщиків повисипали, і той. Тай було

шо й поопухали. Дехто і помирав з голоду, той» [11]. Батько Яцишина О. Ф. – Федір Федорович сховав зерно і борошно, яке знайшли і його засудили: «Тата засудили. Сховав два мішки пшениці і мішок муки. Викопав яму в коморі таку, вимастив, випалив її і сховав два мішки пшениці і мішок той. А ця сусідка – Бучацькі, з Бучацьких ходила, тай і бачила, тай направила. Були в неї, звіти сразу прийшли. А вже пошти шо й більши і ни ходили, той. Прийшли віти: «Здіймай двері». А вона так у вуглу була. І десь так присипана, глибини ни менчи як це моя палиця. Добули і три годи дали заключенія. Потомки за межі районів (*вислали – В. К.*). Був, це в тому силі де твій тесть живе. Там відробляв на заводі. (*В Деревчині? (нині село Шаргородського району Вінницької області – В. К.)*). В Дирипчині. Там робив, той. А потом пиривели на примусови. Та тут був комнезам якийсь, потом СиТиВе, всю Вишиньку диржало. Якісь Нікітін був, управлявчим СиТиВом. То прийняв старого, то він там доробляв. Кончав доробляти.

А батько зра тай ни хтів іти (*в колгосп – В. К.*). Клуню завалили, забрали. Діжки з капустою забрали. Це клоча, це всьо з коноплів це, той. Ну, шо було то забрали. Гола хата була і дітей – п'ятеро нас було. Но я був самий старший (*з хлопців – В. К.*). Санька була сама старша. Але вона вже була віддана в то времня. Тай робив я. Було міні, можи, штирнацїть років, можи. Чи я знаю? А можи й менчи. Робив у заводі на конях їздовим. А управляючим, завхозом, робив Завадський, фамілія. С панів. Він був у помещиків управляючим. А тут він був завхозом. (*У кого він був управляючим, в Орлових, чи в Лотоцького?*). У Чирвоні Греблі, в Запортовича. Там він робив. Тай я пішов до цього ...» [3].

До усіх хто не хотів вступати в колгосп, або не сплатив податку приходила бригада і примусово відбирала все. Колісник В. Й., 1915 р.н., житель с. Липецьке згадував: «... Потом були бригади. Бригади – комсомольці, діти. Ідут по силі, шукают хліба. На горіщі, в хаті, візьде. Забирают чисто всьо, шо є. Є в стакані оцему оїрки, насіння. Помидори, оїрки, капуста, забирают всьо і хату лишают голлу і босу. І зіма, і приходиш, і їсти ні грама. Помирає батько, мама, потом діти, в 33-ій год. (*То це Ваші повмирили, чи не?*). Не. Ша-ша, я роскажу. Помирают. Попухлі. Най Бог милує!

Я на це надивився. Я зараз сплю, думаю. Як нагадаю, то й витримати ни можу.

Потом той дядько, вже котрий лишаєця ше. А ше лишився голий і босий. Вже подає в СОЗ. Подає заяву в СОЗ. Подав заяву цю в СОЗ, вже їму кулішу миску (*дали – В. К.*). О! ...

Мине взяли, я тоді ше був пацаном, тай кажут міні, а був Іванов. Ходи, хліб цей витрусют, налог цей. До Марціна Бучацького, покойного, де живе отамо. Він сам с Капітанки. Це брат, Марцін Бучацький... Був Янко Бучацький, Павло оцей, «Пазуратий». Це був старший брат їго, Марцін. Але міні кажут: «Гайда, пішли гайда з нами». Я йду. Приходи: «Вилазь на горіща і шо є збирай у мішки». Я кау: «Я, – кау, – їго ни клав і брати ни буду». А Іванов: «Ни будеш, а жаль». А ті посильні на горіща, змітают всьо віником. Всьо, всьо, всьо. Горіща голе. (*А в кого це?*). Марцін Бучацький, а він коло станції жив. (*То це в цього Марціна забирали?*). Да, да, да. Його нима, покойний. Я зліз з горіща, а цей Іванов кажи: «На пакет. Усе це заниси. Скільки ми зібрали хліба».

Я взяв той пакет. А йде дощ і сніг, осіню. Я був тожи в цьому сільсаветі. Був Швець. На нього казали Мойша. Я даю той пакет. Подивився. Подивився на мени боком. «Мартин! Ану подивись, де ключі?». Він кажи: «Я ни знаю». Від погріба. Той кажи: «Ключі». Найшов ті ключі. «А ти йди со мною» – цей, голова, кажи. А цей сільсавет був озьдо, тут вітінарня була, де школа. (*Я знаю де вітінарня була (районний ветеринарний пункт – В. К.)*). Там жив директор цей, Мазуренко. А тут є такий погріб. А той кажи: «Йди, хлопче, туди зо мною. Тай шось зробиш нам в погрібі». Я йду. Виходи за двері, тако ухватив мене, як пустив у той погріб стрімголов. Политів я туди, на низ. Там кров пішов. То я двоє суток відсидів в тому погрібі, голодний, холодний. Мама прийшла, а він кажи мамі: «Я тебе туди кину, будеш там з ним сидіти». То я с того погріба як вирвався, то як пішов в заготзерно, гет і ночував там. Піски носити, склад строїли» [7].

Про те як проходив відбір продуктів у родині, де залишились лише діти, розповіла жителька с. Липецького Ободянська О. А., 1912 р.н.: «Тай тато був у тюрмі, а нас троє лишилось. Мама ни рідна покинула. Приходи бригада хліб качати. «Давай хліб». Гля-

дят, штурхають скрізь, геть і в туалеті. Скрізь. Але вже ни найшли. Голаса ти знав цього, озьдо, Верчиного тата? Ни знав? *(Ни знав)*. Голаса. Це ж озьдого. Ни знаєш? Пішла вже та бригада, він виртаєця, так як це він свій, шо ш він там, сусіда, ни далеко. Тай кажи: «Знаєш шо. Скажи, де хліб закопаний, тай я відвиду бригаду». Та бригада вже пішла. Він відвиде бригаду. Бач, які були люди. Але тоді шо. А я кажу: «Дядьку! Знаєте шо? Біжіт покажіт де Ваш закопаний. А в нас, якби був закопаний, то ви б ни вийшли, али б найшли. Ви, – кажу, – думаете, шо це... Гріх, – кажу, – будети мати». Пішов той Голас. Пішов.

Шо ш туді. Засудили тата. Засудили. Сидит тато в тюрмі, а ми вдома. Троє нас. Ше тато був ни випущений. І цей має їхати, той судебний, грабити нас, забирати шо є.

А я пішла стірати шматя. І то донесла до половини города, з коромисла впало, обвалялось. Плачу. Виртаюсь назад. Стіраю то шматя. Приходю до дому. Лиш до хати ввійшла, а той судебний собі до хати. Його ше ни було, а я плачу. А він уходи, тай: «Здраствуй, дєвка». А я: «Доброго здоровля», - відказала. «Чо плачиш?». Кажу: «Бо дужи добри нам жити». А я ни знаю, шо він судебний. Я кажу: «От осталось нас троє. Мама покинула ни рідна, тато засудиний. А я осьдо й два брати. Ні їсти, ні ходити в чому. Як же жити?». Він: «Да, да. А ти знаєш хто я?». Я відки знаю. «А я судебний. Я прийшов забирати майно, яке є». А я кажу: «То биріт. І нас гет і забирайти. Бо де ми подіємся». Ну це він вже сів, шось пише, пише, пише. Визвав старого Гончаренка. Визвав їго за понятного. Уже той Гончаренко, вже прийшов. Привели ми, він прийшов. І він списав, а тоді: «Іди роспишися». Я ни росписувалася. Дьома, покойний, росписався, бо я ше тоді ни годна була росписатися. «Отак. Типер ни бійтися нічого. Більши до Вас ніхто ни прийди. Бо це я судія, судебник, прийшов забирати Ваши іменіє». Кажу: «А де то в нас іменіє? Биріт. Дивіця які но ми нищасні. Мама забрала шо було. А то сестри старші повіддавали. А ми, – кажу, – озьдо троє нас. І так плачу, аж ни можу». І отак. Тай так і тоді він вже як пішов тай ни було. Вже ми ни боялися.

А це так було. Лягаєш спати вечір, ніч. Витягаю с плити дрантя своє, яке там пальтішко, шо було такого. *(У плиту ховали?)*. У пли-

ту. Витягну, а туді вже пириночуєм, вже там звару їсти, чи шо, де я там палила. І на день знов їго в плиту, шо як прийде шоб ни було. А ночувати то боялися ми спати. Та ходила, покойна, Параска, озьдо до нас ночувати. Ой Господи. Царство їм нібесни, які Вони добрі люди. Тай ходила вона, нас трое і вона. А лиш собака гавкне, а дід, покойний, Юсип (*Кулинич*) приходи, тій у вікно дзор-дзор. А я: «Хто там?». «Це я. А шо ви тут?». «Спимо», – кажу. «Спіт, спіт. Я як почув, шо собака гавкає, тай думаю, шо вас хтось лякає». Тай бире, тай іде. Тай отакого було житя. Тай як жи ж я, Вітька, ни буду слабувати. Як то серци витримає.

(*А як того Голаса звали?*). Голас. Олас. (*А фамілія?*). Козиренко. Голас Іванович Козеренко. Ананіїв тато. Ни тато, брат. Брат Ананіїв. Ганюшихи, це брат. (*Ну Ананія знаю*). Ананія? (*Да*). А він найстарший. Ше був, той, Данило, шо тримав Зоньку. (*Ну, а хто ше був с таких, шо ходили трусили хліб?*). Було. (*Хто?*). Багато. Чикай. Зараз я тубі скажу. Олекса Гарник. Він на тій стороні жив. Гудима, якісь із заводу. Мацик. Як він. Їх нима. Мацики ті шо в заводі. А тутички, відци багато ходило. Шимко ходив, Афіїн. Андрей мій ходив. А він був в комсомольцях. Тай чо я за нього пішла? Я за нього не хтіла йти. У мени був хлопиць гарний. Ни такий як Андрей. Али він комсомольчик, налітав: «Я їго заколю. Та я їго, а ти з голоду здохниш». А в нього був хліб. (*Бо в людей трусив, а...?*). Да, а в них жи ж ни забрали. Тай так. Тай так і пішла за нього (Фото 1). (*Ше хто був?*). Чикай, чикай, я нагадаю. (*Цих тожи треба для історії хлопців*). ... Мазур. Питро Мазур, с тої сторони. Тожи ходив» [4].

Конфісковане у селян зерно звозили на Чечельницький спиртзавод. Так як зерна було багато то його сипали у великі кагати на вулиці, які охоронялися. Бачив ті кагати і житель с. Липецького Ящишин О. Ф., 1915 р.н.: «Тай тоді вороха (*великі купи зерна – В. К.*) до неба стояли (*на Чечельницькому спиртзаводі – В. К.*). Дим устає. Горіла ця кукурудза. Забирали. Під відкритим небом сипали. В спиртзаводі, рімно з заводом вся тіриторія засипана» [3].

Про побачене у спиртзаводі розповів житель с. Липецького Колісник В. Й., 1915 р.н.: «Пішов у спиртзавод. Такий був хліб у спиртзаводі, як у нас на (*цукровому – В. К.*) заводі бураки на кагатах. (*Такі кагати були?*). Да. Хліб стояв висотою по три, по штири, п'ять ме-

трів кукурузи. *(На вулиці?)*. Весь спиртзавод засипаний. Від кожного столба до столба охранік. Бирут хлопчики такий патичок, прибиває гвоздик і чириз штахети качан кукурузи гобнув і до рота. А ті стріляють. Бо він кукурузу має, бо в охрані стоїт.

Ой, ой дєтка, я ни можу Вам пиридати! Брагу, брага йде в яму, шо в спиртзаводі. А каша жовта, хліб перегонят круглий год. А хто попав до тої ями, хопнув с тої ями в горщик, сів, зів і помер. Кислота, *(а людина – В. К.)* голодна [7].

Про теж саме розповів і житель с. Тартак Чернієвський А. П., 1906 р.н.: «Спиртзавод обнесений штахетами високими, там забор. І люди, люди такі, лиш моцї, вони чириз ті штахети просят шоб один качан кукурузи *(дали – В. К.)*. А там яруси с кукурузи, і ячменю. Яруси стоять і вони просят хоць качан, шоб на жорнах зітерти тай зварити шось. Ну, там воружоні охраніки були *(ни давали – В. К.)*. Ни допускали. Вони боялися за себи. Вони б радї, можи бить, дати. Али їх зараз жи знімут і ше й накажут сільно. Така була строжайша дісциплїна тоді – боїця качан кукурузи дати.

Це була просто, я Вам скажу, це зробили іскуствину голодовку. Хліба було досить. Потому шо возили із станції, яруси були проса, яруси кукурузи. Возили на завод, пириробляли на спирт, а людам ни дали. Це було спиціальньо зроблено, спиціальньо зроблино шоб люди мерли» [6].

Враховуючи те, що на Чечельницький спирт завод було звезено усі зернові запаси не лише містечка, а й усього району, то під час голодомору в пошуках їжі до нього потягнулись люди з різних населених пунктів. Очевидці розповідають про велику кількість жителів із навколишніх сіл, особливо з північних районів Одеської області, де голодомор був особливо дошкульним. Для мешканців Чечельника голодомор не був таким дошкульним, як для жителів навколишніх сіл. Усіх рятував спиртзавод.

Той же респондент, його дружина Чернієвська (д. Кучеришина) К.О., 1914 р. н., і їх син Чернієвський П. А., 1943 р. н., згадували: «*(А вже як голодовка почалася тай шо тут робили?)*. Шо робили? Всі люди опустили вуха і ждали коли вже помирати ... Голодовка це страшне діло. *(І багато на Тартаку померло?)*. Багато, багато. На наших очах. *(Фамілії назвіть ?)*. Ой, ни возможно, ни возможно. Я вже робив *(у лікарні – В. К.)*.

Я вам скажу, що чичилницьких людей ни так багато вмирало. Із других сіл ішли: Байбузівка, Концеба. Звідти приходили люди дужи голодні і тут помирили...

Тоді давали план до кожного двору. Значіть, ти повинин здати два цинтнери, три цинтнери, кров з носа. Ни здав. Прийшли. Яке є зирно забрали, чи фасоля, чи шо. Забрали, та й усьо. А чо тут менча голодовка? Потому шо тут спиртзавод. Сюди звозили хліб на пириробку. *(Як Ви кажити, шо ни можна було. Таке крали?)*. Таке крали.

Там, хто робив то якось там трошки брав. Я сам робив у спиртзаводі і брав. *(Вам дозволяли брати, чи Ви крали?)*. Давали, давали. *(Давали, по трошки?)*.

Для коней давали фураж. Тай вони... *(Ну, то для коней, а для людей?)*. Тай іли, то шо для коней...» [6].

Як свідчать тіж респонденти, адміністрація Чечельницького спиртзаводу видавала своїм працівникам продуктові пайки та «закривала очі» на деякі поступки своїх робітників: *«(Але, директор спиртзаводу давав шось людям, шоб вони не померли? От робочим?)*. Давав. Тим шо роблят давали. *(Шо давали?)*. Кукурузи трошки, ячменю. *(Ну, трошки, це як? По кілові в день, чи як?)*. 10 кілограм. *(На день?)*. Не, ни на день. Там на місяць пуд давали. *(Але офіційно, директор дозволяв?)*. Офіційно давали дужи мало. Ну, ми поскільки там робили – возили, то таке десь в карман возьмеш, а то для коний. *(А не ловили?)*. Вони старалися... *(Чи вони просто «не бачили»?)*. Вони старалися «ни бачити». *(А хто тоді був директором?)*. Ой. Був Терехов. *(В 33-му?)*. Не, в 33-му Музика був. Да, Музика був. Но Музика був дужи хароший. Він старався «ни бачити» як там хтось возьме трошки. Він старався «ни бачити» і ни дужи призирава цих, охраніків, як вони там комусь шось давали. *(А охраніки давали? Бувало так?)*. Як знакомий охранік, шо знає, то там випусти тебе. Охрана була коло ярусів. Оце кукуруза ярусами стояла і там ходе часовой. Як який хароший тай возьме качан, тай кине чириз цей *(забор – В. К.)*» [6].

Головним «продуктом», який можна було брати на спиртзаводі, без перешкоди, стала брага, яку за інших умов життя використовували (і до сьогодні використовують) для годівлі худоби. Доступ

до ям, де її зливали був вільний. Про це згадали ті ж респонденти: «Пап, розкажи, що люди приходили с цих сіл, наїдяця браги. Брагу їли і зразу помирали. Прийде до браги, поїсть і...

А це пожалоста, їж скільки хоч. Брага була і це привабилло цих – Байбузівку, Концебу. Оці села привабилла наша брага. Вони думали, що вони на ці бразі ... Ну брагу там можна було брати. Люди брали брагу для скота. А вони поїдят цієї браги, боліют, заболівають і ше скоріши помирают» [6].

Про їжу під час голодомору згадав і інший житель с. Тартак Ободянський І. М., 1919 р.н.: «*(Найбільше голодували весною 1933 року?)*. Апрель, май місяць. Сюда *(ближче – В. К.)* до жнив. Тай я набираю воду, а жив в Липецькому *(нині частина смт Чечельник – В. К.)*. Набираю воду коло кирниці, викручую. Ідут там дві женщины стареньких. «Дайти води напитись». Ну води дав напитися. Сіли і всі просто як стікло, такі спухші. Знаєте, як спухле лице, ну то просто, ну – ну, таке красіве. Но воно як набракше. Дав води. Сіли. «Ви не дасте, – каже, – шось поїсти». «Я, – кажу, – живу туда дальше. Але тожи такі недостатки. Шо дам поїсти? Там корова єсть, – кажу, – молока поєм. Там може крупа яка-небудь то шо зварим поїмо. А так, – кажу, – коло мени шо ш тут є?». То я пока набрав води і пройшов метров десь 20, бачу, похилились. Уже одна доходи, а друга вже зовсім *(померла – В. К.)*» [5].

Родина Чернієвських пригадала, що їли в ті страшні роки: «Брагу їли, корні з рогози, насіння із липок, оце. Діти... Подивися, як ті ручинята збирают там то листячко, насінячко збирают, тай трут і їдят. *(Тай шо, з нього шось варили?)*. Тай варили, варили. І так хрупали, рачкували там діти ... А батьків засудили, а вони лишились. Федя там був трохи їздовий. Коли, який качан возьме, а батьків засудили, бо вкрали тилицю, вкрали. *(То це вже в голодовку вкрали тилицю? А в кого? В сусідів, чи в колгоспі?)*. Да, в колгоспі не, в сусідів, в сусідів. Чириз дорогу в сусідів вкрали. Тай їх обох засудили, а троє дітей лишилося. Тай старший хлопчинка вже в колгосп там, бо вже колгоспи були, ходив, там їздив. То який качан там де возьме і їсть. А там дєвочка була сама менча. Коли йдеш то рачкує по-під липки і збирає то насінячко і їсть» [6].

Особливо важко пережити голодомор було родинам селян-одноосібників (називали їх у Чечельнику «індусами»), які не див-

лячись на постійні репресії збоку влади все ж таки не вступили в колгосп. Автор уже неодноразово у своїх публікаціях звертався до документів родинного архіву Жмурко Арехти (Арефи) Аверковича (1896-1972), який залишився одноосібником і не вступив до «созу» [11, с. 125-126].

Документальні свідчення добре доповнюються усними свідченнями. Дочка Жмурка А. А. – Ганна Арефівна, 1930 р. н., пригадала як їх родина пережила роки голодомору: «Ховали жорна в яму. Бо як почують що жорнуєш, то прийшли та побили, тай усьо. В голодовку жолудя їли. Відварували, їли жолудя. Листя з липи. Листя з липи. Ходили тудиго, аж на Вирбецьке у ліс, нарвали того листя. З вакації гирке, а то ни таке. Тай насушиш, натреш, на сито просієш, спичеш той корж. Який то корж? На воді їго пикли, шей солі не було. Це биз солі спичеш, як то шо на дорозі отамо. Але мусіли їсти. ...

Мама розказувала, шо в 33 році тато возив брагу. То 33 голодовка була. То позабирали всьо та спирт робили, в 33. Тож було. То повитрусювали всьо, повитрусювали із горшків, зі всього та спирт робили. Браги тато привизе, мама віддуши ту брагу, тай отакі коржі пикла. Такі коржі пикла, то юшка відцідиця, а то пиче на чарі. Воно пригорит. Шо міні, три роки було. Тай так. Тоді ни вмерла, вижила. А типер. Ни нажилася, а нарабилася.

Мама раненько вставала варити їсти. Рано коліш, ввечері коліш. Рано коліш і ввечері коліш. Зара в супчики він пирийшов, а тоді був коліш. Кокорузяний був коліш. Крупи тільки і всьо. Зажарити нима чим. Чим зажариш? Крупи і вода, і сіль, і всьо. Сіль. Жиди були. Та на стакан купляли. Та так економили вже тої солі. Ни досоляне їли, так шоб хоть відмінити воду. Олій була та грошій не було. За шо купиш? Нима за шо купити.

Це саме в обід, і увечері і рано це саме. Отака жизнь була. Але тоді люди здоровші були, як типер їсиш м'ясо і хліб. ...

Хліб. Ни було в нас пшениці, ни було в нас, тільки кукуруза була. Підем на жорна надирем.

Мама свої дрошчі робила: хміль, картошка. Хміль, картошка і кукурузяна мука. І це вона той ... запарувала. Тоді хмелю ізварит. ... Кукурузяна мука, тоді зварити хміль (квітки, а можна всьо зварити тако). І тоді запарити. Воно простигло, кинь картошки.

Картошка грає. І тоді пограло там, сутки чи двоє. Воно там вже сходи. Тоді мама на цей, ще трошки підміси, бо воно м'яжке. Підміси, покачає його, так як галушки, тако. І тоді порізала тако дрібненько і на сито поклала. Вони висохли і всьо. І сухі дрожді. Тоді бире, кільки там? Жменю чи дві кинула. Вони скоро розмакают. Розмокли. Тоді розчиняєм.

Надерли на жорна. Жорна в ямі були, бо ще як почуют. Яма була на вуглі, осьо, де вилазити на тітчину хату. Тут була яма глібока, глібока яма, глібока, щоб ни чути було на вулицю, шо дирут. Бо є люди, а є людище. В жорнах була така порплиця, шо до низу притискала камінець до камінця. Там було таке, шо тато зробив, жилізко воно аж до низу прикрутнювалося. Тай виходило таке – й мука і крупа. І опшим такогo. ...

А як ми відро надерли, тяшко дерти, ни хочимо з Настьою дерти, бо тяшко дерти. Мама йде помагати. Тато, покойний, ішов помагати. Злази в яму, злази, помагає. Трошки то подерло, трошки то подерло. Заким то відро здереш тої кукурузи, заморися.

І до війни, і після війни у ямі жорна стояли. Як уже война кончилася, вже так як лекши стало. Витягнули. Вже начали трошки ни так душити. Ни так стали душити. Тай тоді вже витягнули. ...» [8].

Ящишин О. Ф., 1915 р.н, пригадав, як він і його родина, шо залишились без батька, харчувались у ті голодні роки: «(Шо їли?). Га? (Шо їли в голодовку?). І жолудя збирали, мололи, їли. І брагу з спиртзавода брали, процідювали її та мука сама осадки давала. Ту брагу їли і всьо шо хоч їли люди. Всяку, всяку погань їли...

... Тай я пішов до цього Завадського. Тата ж нима, засудили. Тай кажу: «Шо ш, – кажу, – шось, – кажу, – зробіт. Бо, – кажу, – мама пухни і я, – кажу, голодний ходю, той». Він кажи: «Ну шо ж я, милий, можу зробити? Нічого я ни можу зробити, – кажи, – той. Тому шо ті пайки, – кажи, – це штатним рабочим, ітееровцям, а таким, – кажи, – я тобі лиш можу порикоиндувати...»... Тай кажи: «Будеш (брагу і кукурудзу брати на спиртзаводі – В. К.)». ... Кажи: «Тай так, багацько ни бири, а так, пару пудів, – кажи, – возьми. Лиш скажи, щоб хтось тебе піддіжурував. Шоб сразу підхвativ. А ти дорогою собі їдиш, тай набири, у той, щоб воно

було. Тай заїдь шоб той». А Санька жила в ці вулиці, де Рабошапка тамки живе. Вона там у ті вулиці жила. Тай її чоловік. А їму виднося сюда, тудя де я, той. Тай я лиш підїхав, а він навпрошки чириз яр пирибіг тай цей, тай так ми вижили. (*Кукурудзу брали з спиртзаводу?*). І з спиртзаводу і на станції брали, де той. І ніхто ни дивився за цим, бо забирали і гноїли, а ни той. Це спеціально шоб загнати в колгосп. П'ятілетка в штирі годи це була щиталося.

Хочиш змолоти – дай довідку із сільсовета, значить. А пішов за цею довідкою – підпишишь на п'ять рублів на позику. То дадут тобі на 20 пудов цю довідку. Возили десь аж в Глібочок, десь той. ...

(*Ну, а жорен, що не було?*). Були. Робили жорна. А ходили та били ці жорна. Забирали, палили. (*Самі жорна робили?*). Самі. Самі робили. Ті с камінців робили. А ті із дерева вирізали. Били казани, чавуни. Набивали цими осколками (Фото 2). І так дерли.

А тато мій... Як забрали їго, я сховав, бочка така на 30 пудов. Тай в сараї, під стіною викопав яму, в стіні прямо в ямі опустив, той. Насипав ту бочку пшиниці. Це вбирав, возив шо було засі-яни, той. (*Це з свого поля?*). Да, з свого. Тато мій довго ни йшов в соз. То обнищили аж... Да. Тай тато вже прийшов до дому, а я признався, тай. «Добудь і відвизи. Ти мине хоч знов в тюрму посадити». Кажу: «Тату, – кажу, – чи Ви, – кажу, – той? Подохним, – кажу, – озьдо тут, шо Ви, – кажу, – смієтеся. Вас ни було. Спирайти на мени, – кажу, – всьо. Спирайти, тай той». І так ніхто ни найшов. Тато найшов якись труби кусок, якусь жилізяку найшов. Піткрутив її знизу. Зробив товкачку. І товк ту пшиницю на той. І варили куліш і їли, той. То були б, той. «Бачти, – кажу, – а Ви заставляли, той». Тай вже в 34 году вже надоїло голодувати. Тай тато кажи: «Так...». Я кажу: «Ідьом у соз і той» ...» [3].

За рахунок чого вижила інша родина жителів с. Липецького пригадав Косаківський І. А., 1925 р.н.: «(*В батька була – В. К.*) клуня здорова така, метрів 40 дліною. Начиналась від гори і туди аж у низ. Вся обзаборина кругом. Бо це ж в риволюцію навозили дерева бисплатно. І вони (*стіни – В. К.*) зробилина з забори. О! Забор цей диривь'яний, на слупах. І зверху вкрита очиретом, канешно. (*А висоти якої вона була?*). Ну тако десь як хата. Висотою як хата. (*Ну і де вона ділася?*). В голодовку за вісім кіло кукурузи

заміняв тато. Адам забрав на дрова. Із цим, з Маліцьким Янком, Анельчиним татом, забрав на дрова. І возили тай возили, зо дві ниділі возили ту клуню. Дров там багато було. Це ж дири́в'яни всьо» [9].

Як ділились останнім з голодаючими розповіла Чернієвська К. О., 1914 р.н.: «А ФЗО тут було. Був технікум, тут де типер воєнкомат. Це був технікум від спиртзавода. Технікум пирийшов у Одесу, забрали це в 32 році чи ... ? В 32 році. Точно ни помню. А тут лишилося ФЗО, тожи від заводу. Тут слесарні, токарні, апаратчики, такіго. Ну, й ми лишилися, четви́ро нас від технікуму. Такі годя, ни було як їхати нам туди тай ми лишилися. Хто кончив сім класів то лишався тут. І це ці годя такі самі трудні. Тай це столова була. Збігалися туди до тої столови. А я була, називали – економкомісія. Це брали, євреї пикли хліб, ми брали там хліб, везли сюди і по куску давали учням. Це чириз вікно, вони підходили. І цих людий... Понаставляють руки... Ну, він жи під учотом. Вже викроювали, гет і ті кришки змітали, давали їм чириз вікно. (*Ділили ?*). Ділили. Ті кришички змітали давали і вони... А в столову вже ни пускали їх. Бо ни успіє хто відвирнутися, вже тарілки нима. Вже схватили, зіли і всьо. Вже як ці сіли їсти то треба тримати. То вже стояли діжурні і ни пускали. А потом вже як виходили ці учні, то ті заходили і збирали шо лишилося. (*А шо лишалось?*). Бувало шо лишалося. З дому трошки шось мав тай лишали. А то просто лишали. Кажє: «Лишаю для людей». Спеціально лишали там тої каші. Варили суп, кашу, там кусочок хліба, таке шо можна було наїстися. А хто мав з дому собі. І на квартирі були і в общежитії були. Общежитіє було тожи. На горі там були ці класи – занімались, а в низу було общежитіє. А то аж де миліція була, там був такий подвал то тожи було общежитіє. То тожи багато людєй туди збігалося. Но оце шо один чоловік тако помер там, а то ті, я знаю, чи вони ше десь мали шось їсти? Чи на цему жили?» [6].

Добрим словом селяни згадують корову-годувальницю, яка своїм молоком рятувала їхнє життя в роки голодомору. Молоко також можна було продати на базарі в Чечельнику та купити необхідні продукти: «Це добре, шо була корова. Тай корова доєця. Молока

віднесе жінка, продасть в містечку, а з містечка уже купе крупи, принесе. Тай з молоком казан навари, десь відро, або й більши, з молоком цієї крупи і ми нахлебаємося. Хліба? Де ж, як буханка приємерно два дня, чи шо? Шо там попадало? Або кусочок, або й зовсім без хліба. *(Не було з чого свого хліба пекти?)*. Не-е-е-е! Со-всім нима ніякої муки, почті не тільки в мени, а у всіх. Всі із базара. Там дехто, може, шо мав тай на базар нисе. І нисе... *(Шо на базар несли продавати?)*. Молоко мама продавала. Приємерно, три-чотири літри, такі виликі фляшки були. «Читвертьові» так називались. Тай занисе, продасть, а з базара вже закупит крупу. Нисе до дому. *(А на базарі крупу люди другі продавали, чи в магазині?)*. Не, в людей, в магазині не було нічого», розповів Ободянський І. М., 1919 р.н. [5].

Той же респондент пригадав, як харчувались робітники Чечельницького цукрового заводу, які отримували продуктові пайки: *«(Ну, а робочі, от які на спиртзаводі працювали, на сахзаводі?)*. А робочі? Їм давали пайки. Давали крупу. Тожи в малі кількості, но так, шо трошки їм на місяць хватало. Давали канфети, давали праніки. Всьо продуктами їм давали. Я знаю, шо моєї мами, там етот, систра радом була, то її чоловік робив у заводі – Гарник Міхайло. То звідти приносив. Він робив плотніком. Плотнік, столяр, тут на сахзаводі. То приносив додому всігда, раза два на місяць, продукти. Товарів не давали таких промислових, одежі і так дальше, а продукти давали в цей період. То вони і систра, і мамі, моїй сестрі, там дешо принисе. Ну, воно, знаєте, як трошки їм дают, то й вона трошки вділи нам. Так просто, шоб тільки *(підтримати – В. К.)*. Ни підтримає, а просто, шо от пожалуста, дивіця кажи: *«Мій трошки получає, ну беріт попробуйте»*. *(Там і тим не було шо пробувати?)*. Не, не було шо те. А це принисе. Я ш кажу, шо биріт, попробуйте, шо дают. Чи хароше дают? Тут канфети, – я кажу, – праніки. Ну ше шо? Іногда м'ясо тожи давали.

Скотину, кажиця, диржали при заводі. Бо, як-не-як, жом був же ж. То вигодуют можи ж скотинку. *(Воловня була в заводі?)*. Не. Так не було м'яса. Сарай там був, дві – три штуки, п'ять штук. Бо це воловня, то це там багато. Воловня вище сахзавода була. *(А чия була та воловня?)*. Державна була воловня. *(Тай шо там тримали волів? Чи конюшня?)*. Не. Тільки рогатий скот. Тільки-тільки

корови, воли. (*Це так як «откормушне» тепер?*). Во-во-во. На тому місці де «откормочний», там було. То державне було. А це при заводі в них було: сарайчик, хлів, на три – п'ять штук. То вони собі викормлювали і можи там раз – два в год (*щось попадало – В. К.*). Но це не багато. Шо ш це там, по кілограму, може – два, (*по кістці – В. К.*). Да-да. Давали робочим, бо робочих жи ж багато. Вот так» [5].

Як же пережила голодомор ще одна частина мешканців містечка? На думку респондентів єврейське населення Чечельника, точніше його бідніша частина, також голодувала, але не так як українці. Про це розповів Ободянський І.М., 1919 р.н., житель с. Липецького: «*(А в євреїв була голодовка? В них у 33 році була голодовка, чи в 47?)*. В них так само як і в нас. Но вони ковирались чуть іначе. Вони, знаєте, то шили, то другими якимись промислами зацікалювались євреї. *(А чим крім шиття займались?)*. Ну, то мотуззя плели, то ще... Ну такі різні промисли, ці народні, шо нужно було. То шорки які не будь там, знаєте, для коней шили. Ну всьо таке, шо наш мужик цього не вмів, а вони вміли. І одержу шили. І оці всі промислові такі товари кустарні робили. То в них гроші було. Бо хтось щось хочи заказати, то як мав там яку скотинку, продав, то вже ж гроші йому дає. Він же ж ни бире натурой. То в них гроші були. Вони трохи іначе жили. *(В них було легше?)*. Да, їм лекши було. З їхньої сторони і менше голодувало, пропадало з голоду. Наших більше пропадало селянських» [5].

Про теж саме розповіли і жителі с. Тартак – родина Черієвських: «*(Ну, а в Чечельнику, туди, євреї не голодували?)*. Тожи голодували. *(Ну, я ніде ни чув. Українці – да, росіяни, поляки, а євреї?)*. Євреї, канешно, менше голодували. Я Вам скажу, у них якась очень хороша связь. Їм допомагали відкись, трошки, якась, чимось. *(Одні – другим?)*. Да» [6].

Ну а як «голодував» партійно-радянський апарат тим часом, нам добре відомо з численних архівних документів, які опубліковані сьогодні.

Ті ж респонденти також пригадали і випадки коли українське населення Чечельника допомагало, по мірі можливості, селянам з інших населених пунктів, у яких уже все відібрали і вони в пошуках їжі ходили по містечку: «А в нас *(в українців – В. К.)* ни було

такої звязі. Один на другого ни дивився. То вже біда. Вже біда така, що він вже дивився шоб сам як небуть. Ну, канешно, зразу коли, ше наші люди трошки мали хліба, а ті села вже ни мали нічого, то таке наші люди... Вони йшли до нас, сюди і просилися: «Ми шо нібудь будем робити, лиш дати, дати шо нібудь». То наші люди старалися варити казани. Як там є трошки якоїсь крупи, чи дирті, чи чоґо. Варили таку баланду з бур'яном, з кропивою, з етім, з щавійом, і давали їм їсти. *(Ну, а як це так получилось, шо, наприклад, у тих селах не було, а тут ше шось було?)*. Там ранчи, видно, викачали хліби. Викачка хліба була. *(А тут не встигли?)*. А тут ни встигли. Наші трошки задиржалися. Бо бригада йшла по силу і заходила в каждую хату і шукала. Є під припічком фасоля якась у гладущику, чи в чоґу. Давай висипай. *(Це в 33?)*. В 33-му. *(І у Вас ходила в хату?)*. Ходили. *(Шо у Вас витрясли?)*. Шо? У нас вже не було шо трасти. *(Ну то значить раніше – В. К.)*.

Тоді давали план до кожного двору. Значить, ти повинин здати два цинтнери, три цинтнери, кров з носа. Ни здав. Прийшли. Яке є зирно забрали, чи фасоля, чи шо. Забрали, та й усьо. А чо тут менча голодовка? Потому шо тут спіртзавод. Сюди звозили хліб на пириробку» [6].

Померлих по містечку людей збирала спеціальна команда, пригадав Колісник В. Й., 1915 р.н.: «Була спеціальна команда *(яка збирала по селі померлих від голоду людей – В. К.)*. І осьо підвода є. І скидают пять, шість, штук вісім – десіть і на кладьбище. Викопают яму по коліна – туди їх. *(А на якому кладьбищі ховали?)*. Тут. *(А де саме?)*. Ну в нас. *(Ну то де то місце? Є воно зараз? Чи сільхозтехніка типер?)*» [7].

Померлих ховали також і самі мешканці Чечельника: «*(Ну, а хто ховав тих людей?)*. Хто хтів. *(Не, люди, чи команда була з району якась?)*. Сусіди їден другого. Шо команда? Ніхто ни дивився. Як валяєця людина, тай сусіди зібралися. *(Коло кого помер, да?)*. Да. От жіночка тут померла, шо дитина... Вона ни жива, а дитина по нії лази там. Ну, звідки вона, з якого сила, хто їго знає? Зійшлися люди, поховали *(А дитину?)*. А дитину віддали. Ни знаю куди тоді тих дітій збирали. Якись там був приют. Я знаю шо варили їсти такі котли і там дітій цих принімали. *(Ніби як детдом?)*. Да-да. Таких багато було» [6].

Власне місцевих жителів, як свідчать очевидці, померло небагато. Ящишин О. Ф., 1915 р.н., житель с. Липецьке, пригадав деякі імена: «Дехто і помирав з голоду, той. (*Хто помер на вулиці?*). Пятро Лейтар, потім Кіндрат Ободяньський. Туто цих два померло, то-то. Ну так, гобично то можна і позабувати за це времня, той [3].

Інший респондент, житель цього ж села, Ободяньський І. А., 1919 р.н. також сказав, що місцевих померло небагато: «А у нашому силі то мало хто так вблизі (*помер – В. К.*), шо я знаю. Но я ни помню хто помер. Ну мало помирало. В основному чужі ходят іс торбами люди, просят де, шо. Ну опухші. Нидостатки, голодають. І хто тут дасть, як у нас тожи ж нидостатки ...» [5].

На Тартаку ситуація була подібною: «(*А де таких людей ховали?*). На кладьбищі. (*Всіх в одну яму, чи не?*). Як є, попадаєця два-три, то всі три в одну яму, а як їден то їден. (*Ну, а такої брацької не робили?*). Ни робили тоді. Це брацьку ми робили, це вже як фронтовики йшли. То брацька. Так масово ни було... Яку для таких людей робити брацьку могилу, як їх мали нізащо. Їх старалися, щоб вони подохли, в 33-ім году... Ни робили брацьку могилу. А як чужі тай хто там буде робити шось. Поховали щоб ни розлагався», пригадало подружжя Чернієвських [6].

Про розташування могил жертв голодомору на кладовищі в Чечельнику Колісник В. Й., 1915 р.н. розповів: «(*А є ці могили зара на цвинтарі?*). Де вони є. (*А де вони ділися?*). Позаростало там. Оце канава. (*Яка канава?*). Як проходить туди, канава. Туда де смітя скидають. (*Там ховали, да?*). По коліна викопали, засунули могилу, і всьо, досвіданя. Там дєреза, дерево оцего (*росте – В. К.*) нищастя – вакація, такого. Ото-то. Най Бог милує! [7].

На Тартаку (у Кривецькому) зафіксовано один випадок людодїства: «Ну, Мураховський – він зробив большой грех. В нього були діти, а він їдного зарівав. Голову відрівав, заніс в очерет, ... а то в горшки, тай в піч варити. А люди зайшли, взнали це. А він кажи: «Я рішив їдного зарізати, спасати остальных». Ну їго убили.

А кажут, шо він сам помер. Не. Їго убили, убили дядьки. Прамо убили, це все. (*То це тут на Тартаку було?*). На Тартаку, на Кривецькому. Так було. Це то я знаю точно. (*А шо, суда ни було, шо дядьки?*). А який тоді суд був. Зійшлися, вбили їго люди.

Ніхто на це не дивився. Це був голод винуждений. Це послі війни поля запустошині, хліба ни було. Ну тут все мєри..., стара-

Фото 1

Весільне фото Ободянського Андрія (1908 р.н.) та Оляни (1912 р.н.) з нанашками. Зима 1933 р., с. Липецьке.

Фото 2

**Дерев'яні жорна 30-х рр. XX ст. Олянецького Я., с. Липецьке
(нині смт Чечельник).**

лися щоб спасати людей, а тоді, в 33-ому, це було спеціально голодовка сталінська. Щоб знистожити людей половину», пригадали в родині Чернівецьких [6].

Про наслідки голодомору розповіли тіж респонденти – Чернівецькі: «А типер шо ж. Дітей забирали в детдома, в больніци. Людям у колгоспі по грам 200-300 давали. Возили, якась мучка називалась, пшоно, цего всьо. Ну я ж робила комірником, тай я знаю. Голодні були, пухші були, но йшли. (*Але помирали?*). Не, ни було. Менше. Помирали, но менше. Діти помирали. Пухші були, опухші були.

От діти, оцеї Коліснички, там сім'я вилика була. Так ми їх забрали, хлопчиків, в больніцу. Вони..., ноги попухли. Це вже було в 47-му. А Міхася цего, ми з дому забрали. Ми тоді з больніци, работніки больніци, їздили по хатах шукали цих голодающих, спасали. Які вже опухли, ни можут, тай ми забирали в больніцу. Викроювали як могли, потрошки давали їм їсти. Но вони були такі жадні, шо їх нізя було накормити. Дасиш їму кусочок хліба і тарілочку. Він зів, а хліб під подушку сховав. Така тинденція запасатися на дальши в нього. А ми сваримося: «Їж». «Не, я лишу». Ни хочи і всьо. Прамо ни хочи. Так ми заставляли їсти.

А в колгоспі кухня була. Варили. По домах потрошки давали супу того. Типер вже старалися людей гудувати» [6].

Ще до одного висновку прийшов Колісник В. Й., 1915 р.н., житель с. Липецького, згадуючи про те, що забравши примусово у селян хліб та інші продукти влада прирекла їх на голодну смерть. Хто ж вижив, залишився «голий і босий» та змушений був вступити до колгоспу. «Подав заяву цю в СОЗ, вже їму кулішу миску (*дали – В. К.*). О! ...» [7].

На основі записаних нами свідчень від жителів містечка Чечельник, більшість яких були свідками голодомору, можемо зробити наступні висновки:

1. Головною причиною голодомору стала примусова колективізація – за будь-яку ціну загнати селян у колгоспи.

2. Голодомор був направлений лише на ту частину селян, які відмовились вступати в колгоспи (їх у Чечельнику називали «сози»). У селян забрали все, в першу чергу продукти. Так їх прирекли на голодну смерть.

3. Хто вступив у колгосп, до голодомору той вижив. Їх не розкуркулювали. Для них у колгоспі, під час голодомору працювала кухня.

4. Хто вступав до колгоспу, після розкуркулення, під час голодомору, отримував можливість получати «миску кулішу», а відтак можливість вижити.

5. Діти, батьки яких померли під час голодомору, потрапляли до дитячих будинків, де їх годували та виховували у відповідному дусі.

6. Робітники Чечельницьких – цукрового і спиртового заводів та «ітееровці» (*керівництво – інженерно-технічні робітники – В. К.*) отримували продуктові пайки, які давали можливість їм і їхнім сім'ям вижити у важких умовах голодомору.

7. Єврейське населення Чечельника голодувало також, але не у такій мірі як українське і польське.

8. Голодомор у містечку Чечельник протікав не в таких жахливих умовах, як у навколишніх селах. Цьому сприяв поліетнічний склад його мешканців та відповідна соціально-класова структура населення.

Отже, специфіка протікання голодомору 1932-1933 рр. у містечку Чечельник на Південно-Східному Поділлі подає яскраву картину направленої дії влади проти селянства, яке за всяку ціну намагались загнати в колгоспи.

V. A. Kosakivskyi

FAMINE OF 1932-1933-TN YEARS IN THE TOWN CHECHELNYK: EYEWITNESSES

The article is based on collected by the author eyewitnesses that show a picture of the daily life of the Chechelnyk town during the famine of 1932-1933 years. Features occurrence of famine associated with socio-economic and ethnic conditions of small-town life. It was due to the presence of different social classes, agricultural, industrial and handicraft enterprises, as well as cultural, educational and medi-

cal institutions. It significantly differ the town from rural settlement.

Keywords: *Chechelnyk, Lypetske, Tartak, town, village, collectivization, famine, distillery, peasants, workers, Ukrainians, Jews.*

В. А. Косаковский

ГОЛОДОМОР 1932-1933 ГОДОВ В МЕСТЕЧКЕ ЧЕЧЕЛЬНИК В ПОДОЛИИ: СВИДЕТЕЛЬСТВА ОЧЕВИДЦЕВ

На основании собранных автором свидетельств очевидцев показана картина ежедневной жизни подольского местечка Чечельник в годы голодомора 1932-1933 гг. Особенности протекания голодомора связаны из социально-экономическими и этническими условиями местечковой жизни. Она была обусловлена наличием разных общественных классов (крестьяне, рабочие, ремесленники, служащие, интеллигенция), сельскохозяйственных (колхозы), промышленных (спиртовой и сахарный заводы) и полукустарных (ремесленных) предприятий, а также культурно-образовательных и медицинских учреждений. Это значительно отличало подольское местечко от сельского поселения.

Ключевые слова: *Чечельник, Липецкое, Тартак, местечко, деревня, коллективизация, голодомор, спиртзавод, крестьяне, рабочие, украинцы, евреи.*

Список використаної літератури та джерел

1. Вовк С. Т. Нариси з історії Чечельника. З найдавніших часів до наших днів : монографія / С. Т. Вовк, В. А. Косаківський, С. В. Таранець. – Вінниця, 2000. – 214 с.
2. Голод та голодомор на Поділлі 1920-1940 рр. Збірник документів та матеріалів / Обласна редколегія науково-документальної серії книг «Реабілітовані історією (голова І. С. Гамрецький, заступники голови В. П. Лациба, С. С. Нешик та ін.) / Автори-упорядники: Р. Ю. Подкур, В. Ю. Васильєв, П. М. Кравченко, В. П. Лациба, І. П. Мельничук, В. І. Петренко. – Вінниця, 2007. – 704 с.

3. Запис автора 9 травня 2000 р. від Ящишина Олексія Федоровича, 1915 р. н., жителя смт Чечельник, Чечельницького району Вінницької області
4. Запис автора 1 червня 2001 р. від Ободянської Оляни Афанасіївни, 1912 р. н., жительки смт Чечельник Чечельницького району Вінницької області
5. Запис автора 15 вересня 2001 р. від Ободянського Івана Макаровича, 1919 р.н., жителя с. Тартак Чечельницького району Вінницької області.
6. Запис автора 19 січня 2003 р. від Чернієвського Афанасія Петровича, 1906 р. н., його дружини Чернієвської (д. Кучеришина) Катерини Олексіївни, 1914 р.н., і сина Чернієвського Павла Афанасійовича, 1943 р. н., жителів с. Тартак Чечельницького району Вінницької області.
7. Запис автора 20 січня 2003 р. від Колісника Василя Йосиповича, 1915 р. н., жителя смт Чечельник Чечельницького району Вінницької області
8. Запис автора 18-19 серпня 2010 р. від Атаманенко (д. Жмурко) Ганни Арефівни, 1930 р. н., жительки смт Чечельник Чечельницького району Вінницької області.
9. Запис автора 24 січня 2002 р. від Косаківського Івана Афанасійовича, 1925 р. н., жителя смт. Чечельник, Чечельницького району Вінницької області.
10. Записи Віктора Косаківського // Наукові записки Міжнародної асоціації українців. Випуск 2 = Research Papers of the International Assotiation of Ukrainian Studies. – К., 2013. – С. 145-176.
11. Косаківський В. А. Архів Жмурко Аверкія Захаровича (1855 р. н.) та його сина Арехти (Арефи) (1896-1972) як джерело з історії м. Чечельник на Південно-Східному Поділлі першої половини ХХ століття / В. А. Косаківський // Матеріали ХІІІ Подільської історико-краєзнавчої конференції: [присвяченої 80-річчю від дня народження І. С. Винокура] / Завальнюк О. М. (голова), Войтенко В. І. (співголова), Баженов Л. В. (відп. редактор) та ін. – Кам'янець-Подільський: Абетка, 2010. – С. 123-131.

12. Косаківський В. А. Етнокультурна характеристика населення містечка Чечельника в історичному розвитку (XIX – початок XXI століття). Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к. і. н. / В. А. Косаківський. – Вінниця, 2013. – 20 с.
13. Косаківський В.А. Топоніміка селища Чечельник на Південно-Східному Поділлі / В. А. Косаківський // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Вип. 13. Серія: Історія: Збірник наукових праць. / За заг. ред. проф. П. С. Григорчука. – Вінниця, 2008. – С. 184-190.
14. Національна книга пам'яті жертв голодомору 1932-1933 років в Україні. Вінницька область. – Вінниця, 2008. – 1360 с.
15. Петренко О. Історія адміністративно-територіального устрою Вінниччини від найдавніших часів до сучасності. – Вінниця, 2008. – 56 с.
16. 33-й голод. Народна Книга-Меморіал / Упоряд.: Л. Б. Коваленко, В.А. Маняк. – К., 1991. – 584 с.
17. Чечельниччина пам'ятає. Книга пам'яті жертв голодомору 1932-1933 рр. / Упор. С. П. Снігур. – Вінниця, 2008. – 196 с.
18. Шульга І. Г. Голод на Поділлі : монографія / І. Г. Шульга. – Вінниця, 1993. – 224 с.

І. В. Моторна

УДК 94:355.005.55“194”(477-13-074=1351)

ПОЛІТИКА РУМУНСЬКОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ ЩОДО МОЛОДОВАН ТА УКРАЇНЦІВ В ТРАНСНІСТРІЇ (1941 – 1944 РР.): ПРОЦЕСИ РУМУНІЗАЦІЇ ТА АСИМІЛЯЦІЇ

Стаття розкриває питання румунізації та асиміляції, яку проводила румунська адміністрація в роки Другої світової війни на території Трансністрії по відношенню до двох етнічних груп, які становили більшість населення краю.

Ключові слова: Трансністрія, румунізація, асиміляція, етнічні групи, молдовани, українці.